

Сара Н. Здравковић¹
Кристина С. Пејковић²

Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет
Нови Сад (Србија)

821.163.41.09-3 Пекић Б.
Оригинални научни рад
Примљен 24/12/2024
Измењен 01/02/2025
Прихваћен 01/02/2025
doi: [10.5937/socpreg59-55664](https://doi.org/10.5937/socpreg59-55664)

ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ НАСИЉА У РОМАНУ *БЕСНИЛО* БОРИСЛАВА ПЕКИЋА³

Сажетак: Тема рада је мотив насиља као друштвене појаве у роману *Беснило* Борислава Пекића. Истражује се степен књижевног посредовања друштвеног питања насиља, у виду дилеме о његовој инхерентности и проблематизовања ситуација у којима се чини да је оно неизбежно или чак да наилази на одобравање. Испитује се и улога односа појединца и групе у манифестацији насиља. У друштвеним наукама и хуманистичи нису ретке искључиве перспективе на људску природу уоквирене русоовским и хобсовским приступом. Социолошка анализа у раду тежи расветљавању једностраних погледа на људску природу и питање цивилизованог друштва, указивањем на амбивалентни статус насиља у ванредним ситуацијама и одређеним друштвеним контекстима. Са књижевнотеоријског аспекта, анализира се аеродром у карантину као метафора друштва у кризи, те улога Хитроа као попришта борбе за власт, политичка неслагања, међуетничка али и лична разрачунавања. Проблематизација зла путем мотива генетског инжењеринга и одбеглог вируса *Беснило* приближава традицији критике друштва у научнофантастичној књижевности. Циљ рада је истраживање сложене динамике између појединца, ванредних ситуација и ауторитета, која погодује релативизацији значења насиља и фактора који доприносе његовом прихватању, на које упозорава Пекићев роман.

Кључне речи: насиље, *Беснило*, Борислав Пекић, социолошка анализа, интердисциплинарност

¹ sara.majstorovic@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0000-2501-7122>

² kristina.pejkovic@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-1958-0995>

³ Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Филозофског факултета у Новом Саду, коју је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Назив рада је „Друштвени контекст насиља у *Беснилу* Борислава Пекића“, и изложен је у виду усменог саопштења на Међународној конференцији „Језик и друштвене науке у контакту: изазови интердисциплинарности“ (Филозофски факултет у Новом Саду, 5. 10. 2024). Део текста који се тиче дефиниције насиља као појма првобитно је настао за потребе израде докторске дисертације коауторке Кристине Пејковић, *Еволуциона теорија насиља: ка консилијентном објашњењу* (одбрањено 2023).

УВОД

Роман *Беснило* Борислава Пекића спада у дела која полемишу са великим идејама епохе, те се већ на први поглед може чинити да није неумесно на њега применити социолошке теорије иначе примењиване на стваран свет (често обликован одређеном причом – дискурсом). Уосталом, сама уметност се на људско „културно мишљење и понашање односи” (Žikić, 2022, str. 1280). Очигледно је да ово запажање нарочито важи за аутора *Беснило* кад се има у виду да је „Пекић књижевност видео пре као медиј за властито промишљање света, него као аутономну делатност која је сама себи циљ” (Vladušić, 2012, str. 236).

Иако *Беснило* тематизује разне облике људског понашања, примећује се да је насиље као друштвена појава у њему заступљено у значајној мери. Стога је у овом раду примењен интердисциплинарни приступ који комбинује књижевну и социолошку анализу дела, с посебним освртом на тему насиља. Приступ подразумева синтезу постојећих теорија унутар ових области, као и њихов дијалог с делом, с циљем испитивања различитих димензија насиља и њихових последица на друштво. У том контексту, сам роман може се схватити као мисаони друштвени експеримент и пример критички настројене научне фантастике, која проблематизује важна друштвена питања.

Социолошка анализа *Беснило* сврховита је јер роман истражује порекло, значење и својства насиља код појединца и у друштву, што се може сматрати посебно релевантним данас, с обзиром на растуће сукобе и тензије на међународном нивоу. У духу интердисциплинарих истраживања, поред доприноса знаменитог српског писца разумевању теме насиља, сматрамо да примена социолошких теорија води и дубљем расветљавању њеног места у његовој поезици, у књижевним наукама.

Мисаони експеримент

Беснило је значајно за социологију и друштвене науке јер се може посматрати као мисаони друштвени експеримент. То не би био пионирски покушај да се одређена књижевна дела посматрају на овај начин. Може се рећи да „социолошко читање књижевног дела [...] омогућава да се пишчева пројекција последица интерпретира из угла претходних социолошких анализа, као наставак ‘стварности’ другим средствима” (Vladušić, 2012, str. 236). Мисаони експерименти много су мање заступљени у друштвеним наукама, него у филозофији, физици, али и другим природним наукама, иако представљају моћан алат научне имажинације (Betta & Swedberg, 2021). Корисни су и јер су у друштвеним наукама далеко мање заступљени реални експерименти, из добро познатих етичких разлога, поготово кад су у питању етички спорне друштвене ситуације које подразумевају насиље (Greenberg & Folger, 1988). Дефинисање мисаоног експеримента изискује брижљиву филозофску расправу и није предмет овог рада, који ће се стога ослањати на једноставну дефиницију према којој мисаони експеримент у социологији подразумева замишљање друштвених ситуација и околности објашњених преко одређене теорије, као и очекивања о друштвеним исходима таквих околности (Hill, 2005). Према томе, може се закључити да су они посебно значајни

кад друштвене ситуације подразумевају повређивање других тј. насиље, где није могуће и етички оправдано спровести реални експеримент.

Сходно томе, Пекићево дело може се посматрати као мисаони експеримент детаљно замишљених насилних друштвених околности и њихових исхода. Околности се односе на ситуацију затворености неколико стотина хиљада људи у карантин на лондонском аеродрому Хитроу, заражених опасним вирусом који изазива агресивно понашање и смртни исход.

Научна фантастика и социологија

Будући да вирус описан у делу не постоји у реалности, и аутор га уоквирује у научни инжењеринг, може се сматрати да роман садржи одлике научне фантастике (Hirschman, 2018), што поткрепљује и књижевнотеоријска литература (Aleksić, 2004; Ріјановић, 1991). Жанрвско одређење је релевантно јер се научна фантастика сматра за „полигон људских идеја о сопственом постојању [...] модел лабораторијских услова за разматрање различитих [...] идеја о овом свету” (Žikić, 2022, стр. 1266), и као таква може дати важан допринос друштвеној науци.

Најпре, научна фантастика може помоћи осветљавању друштвених проблема и стварности кроз конструисање Веберових идеалних типова (Weber, 1989) одређених друштвених догађаја, ситуација, односа и околности. Затим, научна фантастика нуди приказ стварности кроз контрачињенично стање које се до сада није догодило у реалности. Треће, научна фантастика даје алтернативне визије друштва и друштвеног живота. Четврто, алтернативне визије друштва могу допринети замишљању праведнијег друштва и указивању на опције друштва које треба избегавати (Hirschman et al., 2018).

Контрачињенично стање или сценариј који се до сада у реалности није догодио, а чији је приказ стварности понуђен, јесте карантин у којем се налази неколико стотина хиљада људи на аеродрому. Такав замишљени карантин може се сматрати ванредном друштвеном ситуацијом у којој су људи принуђени на борбу за преживљавање, услед чега је вероватноћа за развој насиља већа, чак и ако се изузме чињеница да су заражени вирусом који изазива насилно понашање.

Описану алтернативну визију друштва карактерише агресивност тј. управо фиктивни вирус беснила који изазива агресивно понашање и смрт. При описивању ове визије друштва указано је на многе неправде: социјалну неједнакост која не ишчезава ни у карантину, начин функционисања полицијских, војних и медицинских друштвених органа, организовано насиље. Ипак, на крају сви (привилеговани и депривилеговани) деле заједнички исход смрти од вируса и уништења аеродрома заједничким снагама светских великих сила.

Социолошку анализу мотива насиља у роману потребно је најпре контекстуализовати освртом на књижевнотеоријску литературу. Књижевнотеоријском анализом утврђује се место и значај мотива насиља у наративу, и јасно откривају аспекти који надилазе естетску раван фикционалне творевине и залазе у поље интересантно за социолошку анализу.

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКА АНАЛИЗА МОТИВА НАСИЉА У БЕСНИЛУ

У књижевнотеоријском тумачењу, сматра се да мотив насиља у *Беснилу* умногоме произлази из митских елемената романа. Међутим, показује се да иако су митски и научнофантастични мотиви употребљени у (не искључиву али изузетно важну) сврху истраживања појаве насиља код појединца и групе у *Беснилу*, овај мотив модификује и/или наглашава карактеристике и мита и жанра, производећи тако нова значења интересантна из социолошке перспективе.

Најпре, мотив насиља појављује се у алузијама на хришћански мит о Апокалипси. Интертекстуална веза с новозаветним Откровењем „има улогу да епидемију беснила описану у роману транспонује с медицинске на митску раван вечитог сукоба добра и зла” (Lazić, 2013, str. 55). Поред тематско-мотивске равни, и топоними (Армагедон) и ономастика (Данијел, Габријел, Звер) алудирају на Апокалипсу. Међутим, позитивни аспект древног мита – одсудна победа Бога – преображава се, док се негативни, крај света, елаборира (Matijević, 2010). Наглашавањем мотива насиља, оригинални митски предлогак измењен је, тако да више не посредује идеје победе добра и стварања новог, бољег света (друштва), већ се перпетуира слика Хитроа као хронично сукобљеног унутар себе, на различите начине.

На том трагу, небеска борба сатане и анђела Откровења травестирана је у *Беснилу* у борби између Габријела, човека, и Шарон, бесног штенета, у канализацији испод аеродрома; за разлику од библијског предлошка, исход борбе овде је неизвестан, сведочећи о скепси према победивости зла (Lazić, 2013). Међутим, иако Габријел ту борбу не добија, он је, за разлику од осталих ликова, и не губи; једини преживи епидемију, незаражен. Његов лик је вишеслојан; сугерише се да је одбегли пацијент психијатријске установе, али се алудира и на могућност да заправо јесте арханђел Гаврило. Имуност на вирус је можда медицинска аномалија, а можда предуслов обзнањивања „добре вести”, и сам садржај те вести. Како било, тумачења његовог лика наслањају се једно на друго, будући да рационалистички свет аеродрома сматра лудилом Габријелово наизглед насумично понашање, благост, одсуство циља и порива за самоодржањем – у метафоричком смислу, схвата као лудило одсуства „беснила”, насилности (Vladušić, 2020).

С обзиром на то да је Габријел тек могући весник, на општедруштвеном плану божанско присуство оригиналног текста Откровења изостаје. Пропаст није послата од Бога, него је од човека, те колико траје човек, толико траје и зло које носи са собом. Нови свет који замењује стари, неминовно пропадајући, није без зла, без насиља. Болест постаје метафора зла, и вирус беснила поприма фантазмагоричност остварену „у карактеру ликова [...] као одувек присутна, генетички укорењена особина која је само експлодирала, катализирана појавом rhabdovirus-a [...] на крају се реализује као синоним за опсесију, унутрашњи нагон” (Bošković, 2010, str. 72).⁴

⁴ Иако је ова констатација умногоме тачна, постоје изузеци. Међу реткима који не испољавају насилно понашање је и лик „умоболног” (видовитог) Габријела који не разуме уобичајено људско „беснило”, али се спријатељи с девојчицом Сју која је „нажалост, с десет година већ поседовала и независност духа, за коју тврде да почива у темељима сваке успешне

Опсесивност окарактерисана као „бесна” у роману односи се на непоколебљиву приврженост одређеној идеји (која чак може бити изворно етички оправдана или само изворно „логична”, нпр. ако је људска природа фалична, шта спречава да се она модификује), без обзира на негативне последице по себе, друге, ширу заједницу, природу и човечанство. У том смислу, метафора „беснила” скоро се може изједначити с насиљем као појмом. Тврдоглавост и безобзирност у роману бивају „кажњене” додатним, посредно изазваним, насиљем, те Хитроу постаје калеидоскоп испољавања агресије, како интерперсоналне, тако и групне.

Истражујући природу, порекло и тежиште колективног беснила (насилности), Пекић изриче критику одређених друштвених појава. Мотив политичког сукоба у роману одраз је предапокалиптичког стања савремености у којој влада међуетничка, национална и верска нетрпељивост, која често прети да склизне у тоталитаризам (Baturan, 1989; Lazić, 2013). На том трагу, Татјана Росић је становишта да је *Беснило* парабола о таквом стању савремене западне цивилизације. Међутим, она је мишљења да је роман и сведочанство о погубности вредности потрошачког друштва, његовог потчињавања природе у корист што брже размене информација, робе и људи, којој парира вирулентност мутираног вируса, пред чијом рапидношћу ширења људи остају немоћни (Rosić, 2009). Према М. Радуловићу (1985), ова френетичност модерног човека произлази из императива стварања рационалистички устројеног раја на Земљи, ослобођеног људског бола, што се може схватити као тоталитаран израз „бесне” жудње за немогућим, израз напуштања вишевековне вредности самопотврђивања кроз патњу. Штавише, уљуљканост у технолошку цивилизацију и став о њеној беспоговорној исправности обележени су бескомпромисношћу („беснилом”), будући да имплицирају ширење такве цивилизације по сваку цену, у тежњи да се апсорбује и оно што ће М. Лојаница одредити као „непослушну форму” (Lojanica, 2011, str. 133).

Аеродром Хитроу се у том смислу може схватити као симбол и израз бескомпромисне материјалистичке цивилизације (Rosić, 2009) која тежи свеобухватности. Истовремено, представља лимиални простор између полазишта и одредишта, простор неизвесности кроз који ваља што брже проћи да би се успоставила јасноћа и сигурност (Lojanica, 2011) за којима модеран човек толико жуди. Путницима који заврше у карантину овај циљ је осујећен и остају заробљени у лимбу; избијање епидемије сучељава свеобухватан и већ потенцијално опасан гранични простор са непослушном формом вируса, чија „инфилтрација [...] угрожава тотализујућу праксу система-домаћина [...] аеродрому даје статус лимиалног друштва у кризном транзиционом периоду” (Lojanica, 2011, str. 133–134). У транзиционом друштву долази до урушавања вредности које су претходно важиле, што доводи до инцидената насиља из самовоље појединаца. Паралелно, постоји снажна, људској врсти инхерентна, потреба за стварањем поновног реда да би се изашло из стања хаоса и

цивилизације, пре него што постане неуспешна и пропадне” (Pekić, 2021, str. 42). Њен друг с аеродрома, дечак Адриан, овако описује понашање које се у роману семантизује као „беснило”: „одрасли су немогући. Час ћутљиви, час раздражени. Тешко је разликовати болесне од здравих [...] Њему сви изгледају болесно” (Pekić, 2021, str. 306). Уз опис наивне љубави између Адриана и његовог пса, нараторова перцепција деце наводи на питање о ставу о инхерентној (не)насилности људске природе.

лиминалности (Lojanica, 2011). У „беснилу” епидемије, „реду” се може прибегавати „по сваку цену”, што ствара плодно тло за организовано насиље. Имајући у виду друштвено-психолошки контекст, јасно је зашто Пекић указује на неуспех сваког рационалног приступа у борби против заразе на аеродрому (Radulović, 1985). Сам вирус настаје као резултат научног експеримента, те се склизнуће из рационалног у ирационално („бесно”) на нивоу друштва, проблематизује и у лику др Фредерика Лидермана. Носећи надимак „месија”, он тежи да, уместо духовно, преобрази човека физички, полазећи од материјалистичке премисе (Matijević, 2010).

Управо у лику др Фредерика Лидермана сусрећу се поетичке равни мита са научнофантастичним елементима романа. Лидерман не успева да преобрази човека без уништавања оних особина за које се сматра да човека чине човеком (Perić, 2007), те је кроз његов лик разорен мит о спасењу појединца и заједнице (Matijević, 2010). Међутим, као што се посредством мотива насиља, у виду људских жртава научних експеримената који су за Лидермана „нужна” колатерална штета, месијанском миту придаје супротно значење, тако се кроз насиље артикулишу и научнофантастични аспекти његовог лика. Он представља тип „злог генија”, честог у овом жанру (Aleksić, 2004). Као у случају антихероја, антимије, неосетљив је на материјалне и људске жртве својих подухвата. Међутим, у овом случају, та бескрупулозност рационализацију проналази у апсолутистичком подређивању научном развоју и сазнању. Посредством „злог генија”, писац научне фантастике изриче критику интелектуалне гордости и прогреса по сваку цену (Aleksić, 2004; Žikić, 2022). Научни идеали бескрупулозног учењака с једне стране у супротности су с природом човека, који, Пекић упозорава, у кризним ситуацијама наликује звери и не испољава рационалност. С друге стране, својом суровошћу ти идеали одражавају насилност коју човек испољава и у другим приликама. Зли геније је тако у очима научнофантастичног писца и више и мање човек у односу на остале људе.

Мотив опасног, мутираног вируса одбеглог из лабораторије такође је фреквентан у научној фантастици (Aleksić, 2004). Примећено је да мутација вируса у *Беснилу* узрокује насилност бесних према здравима и удруживање у чопоре против њих, што није документовано у стварним случајевима псећег беснила, те Алексић то сматра научнофантастичном надградњом. Она се може разумети спрема значаја који мотив насиља заузима у антрополошком и социолошком усмерењу романа. И ефекти серума против беснила могу се схватити као научнофантастични управо на пољу насилности; реципијенти, поред надљудске снаге, испољавају и агresiју насталу као резултат споја агресивног вируса и агресивног човека.

Пекићево портретисање насилности у *Беснилу* уклапа се и у ширу тенденцију изражавања мизантропских идеја у научној фантастици (Pijanović, 1991). Дефинишући мизантропију као „непочинства која се виде као идејно и практично одступање од хуманистичког дискурса, односно као стварна социокултурна девијација у односу на прокламована културна начела и вредности” (Žikić, 2022, str. 1265), Жижић елаборира да у та одступања спада наношење патње индивидуи и/или неком колективу.⁵

⁵ Жижић проблематизацију ове појаве уочава у Пекићевој *Айланџиди*, која следи за *Беснилом* у антиутопијској трилогији. Сматрамо да се закључци о научној фантастици уопште, а посебно о *Айланџиди*, могу применити у анализи *Беснила*, с обзиром на поетичке и мотивске аналогije ових дела.

Уопштено говорећи, у научнофантастичним делима се мизантропна склоност често представља као инхерентна човеку, уз друге мане попут кварљивости и себичности (Žikić, 2022). Из ове перспективе логично следи доза неповерљивости према употреби науке од стране тог и таквог човека. Мизантропска перспектива расветљава и друге честе преокупације научне фантастике, као што су критички однос према самој технологији и тема глобалне биолошке катастрофе, којима је прожето *Беснило*, ако узмемо у обзир запажања да Хитроу представља свет у малом (Aleksić, 2004; Lazić, 2013; Lojanica, 2011; Perić, 2007; Pijanović, 1991; Rosić, 2009; Vlahović, 2020).

Један од механизма колективног наношења зла, препознат у научној фантастици, јесте поступак „одругојачења”, путем којег се својство људскости представља као мерило Доброг и припадности Нама, док га онда други који спадају у не-Ми сигурно не поседују као квалитет (Žikić, 2022). Ово уверење служи као оправдање за наношење патње и одрицање од одговорности за њу јер патња других није исто што и „наша” патња. Штавише, у таквом контексту мизантропија се може доживети као израз привржености својој заједници, будући да се спроводи с оправданим, вишим циљем отклањања опасности и угрожавајућег фактора по колективитет (Žikić, 2022). Екстремно одругојачење води уништењу Другог, и на концу тоталитаризму, антихуманистичкој тековини која представља опасност по опстанак људске врсте. Развој догађаја на Хитроу ово рефлектује на микропримеру. Одругојачење се може разумети као аспект организованог насиља које ће се, заједно с интерперсоналним и групним насиљем, путем релевантних примера из романа даље анализирати применом актуелних социолошких теорија.

СОЦИОЛОШКА АНАЛИЗА МОТИВА НАСИЉА У *БЕСНИЛУ*

У оквиру социолошке анализе насиља у *Беснилу*, издваја се неколико димензија, међу којима су одређене обрађене и књижевнотеоријском методологијом и поменуте у претходном прегледу. Од значаја су: питање (не)насилности људске природе, проблем груписања, друштвених разлика, неједнакости и ксенофобије током карантина, интерперсоналног насиља и проблем организованог насиља. Наведене теме могу се подвести под два основна питања. Прво питање односи се на везу између људске природе и агресивности. Као што је наведено у књижевнотеоријској анализи, замишљени вирус беснила подстиче агресивност. Међутим, и он испољава агресивност према човеку, изазивајући код оболелог стадијуме узнемирености, страха, хиперактивности, агресивности, конвулзија, напада, изопачености и смрти. У којој мери агресивност људи на аеродрому потиче од болести, а у којој има други узрок? Друго, поставља се питање колико је неопходан насилан одговор државних органа реда у ванредним ситуацијама које подразумевају ширење вируса који изазива агресивно понашање. У *Беснилу* се приказује непожељна околност једностраног одговора надлежних у виду насиља и ликвидација:

„Поступак који је предвиђао био је класично једноставан:

1. Болесници од беснила се ликвидирају.

2. Ликвидирају се и они код којих се на беснило само сумња.
3. Ликвидацији се, такође, подвргавају сви они код којих се на беснило не сумња, али који се понашају бесно” (Pekić, 2021, str. 476).

Да би се разумела сложеност и мултидимензионалност насиља, каква је представљена и у *Беснилу*, неопходно је објаснити основне појмове у вези с насиљем у друштвеним наукама. Појмови који су концептуално повезани с насиљем, а често се и преклапају у друштвеним наукама, јесу сукоб и агресивност. Сукоб може представљати индикацију за насиље, али насиље не мора бити последица сукоба (Imbusch, 2003, str. 18). Многи сукоби решавају се и без насиља (Scheff, 1994, str. 34). Даље, агресивност се према најједноставнијој дефиницији односи на непријатељско и/или насилно понашање према другоме/другима, као и на спремност за напад или суочавање (Wrangham, 2018). Важно је нагласити да не постоји општеприхваћена дефиниција насиља и да се појмови насиља и агресивности често користе и као синоними (Parrott & Giancola, 2007). Уколико се друштвени живот посматра као мноштво интеракција које могу бити кооперативне, алтруистичке, али и агресивне и непријатељске (Alexander, 1974, str. 336; Rubenstein and Rubenstein, 2003), онда се насиље може дефинисати као понашање које је усмерено ка (сопственом) наношењу штете, повређивању и/или убиству другог и/или других (Pejković, 2023).

У сложенем друштвеном свету постоји велики број варијација насилног понашања, али три опште категорије насиља јесу (1) насиље усмерено према самом себи, (2) интерперсонално насиље и (3) колективно насиље. Манифестације првог јесу самоповређивање и(или) самоубиство. Интерперсонално насиље може бити почињено у приватној сфери (породица) и јавној сфери, а манифестује се као физичко, сексуално и психичко насиље, али и запостављање или одбацивање. Оно може бити усмерено на познанике и на странце (WHO, 2021). Колективно насиље одређено је бројем актера који су укључени у насиље, јавности одвијања и степеном организације. Величина групе важна је за дефинисање овог типа насиља и мора прећи одређени број јер је у супротном реч о интерперсоналном насиљу у заједници (Imbusch, 2003). Примери колективног насиља јесу побуне, масовни насилни протести, револуције, (грађански) ратови, тероризам, геноцид итд. Поред тога, оно је повезано са макродруштвеним нивоом – институцијама, организацијама и државним апаратом, те због тога у социологији преовладава став да је оно инхерентно другачије у односу на интерперсонално насиље (Malešević, 2010).

Насиље је једна од људских универзалија. Не постоји људско друштво у којем у мањој или већој мери нису присутни интерперсонални и међугрупни сукоби, физичка и сексуална агресивност, убиства, али и механизми за њихово регулисање (Brown, 1991). Различити типови насиља саставни су део друштвеног живота људи од периода праисторије и били су присутни у свим развојним фазама људских друштава, од ловаца-сакупљача до савремених модерних друштава. Међутим, постоје разлике у карактеристикама ратовања у односу на фазе друштвеног развоја. Ратови у друштвима ловаца-сакупљача одвијали су се у мањим групама и са једноставним оружјем попут бодежа, копља, лукова и стрела. Најуочљивија разлика у ратовању догодила се у сложеним прединдустријским друштвима, која су развила напреднију

војну технологију и самим тим ратови су постали знатно смртоноснији у односу на претходне друштвене фазе (Sanderson, 2014, str. 192).

У оквиру расправе о историји људског насиља и односу људске природе и агресивности издвојиле су се две традиције: русоовска и хобсовска (Keeley, 1996, str. 15). Различите теорије у друштвеним наукама ослањају се на неку од ове две традиције. Према русоовској традицији, људски преци нису били насилни и насиље није инхерентно људској природи. Русо (Rousseau, 1755; 1992) је сматрао да су људи рођени слободни и једнаки, а да је цивилизација та која их је искварила. Тако да је природно стање човека да буде добар и дивљи, док је цивилизован човек несрећан и неморалан. Према хобсовској традицији, насиље је неодвојиво од људске природе, а оно се временом смањивало због развоја државног ауторитета и других органа који имају монопол над насиљем. Хобс (Hobbes, 1651; 1914) је сматрао да су људи рођени „зли” и да је конфликтно стање нормално стање друштвеног живота.

Уколико се ове две традиције повежу са друштвено конструисаним категоријама добра и зла, најплаузабилнија претпоставка јесте да су људи спремни да чине и добра и лоша дела, те да се рађају аморални, а кроз друштвени живот изграђују моралне норме (Svendsen, 2010, str. 81). Дакле, људска историја је показала да су људи способни за агресивно и кооперативно понашање истовремено (Barash, 2013). Два типа агресивности јесу проактивна (инструментална, предаторска) и реактивна (импулсивна, одбрамбена) (Wrangham, 2018, str. 246). За људе је и карактеристична удружена проактивна агресивност која се испољава кроз егзекуције, ратове, масакре, робовласништво, линчовање, ритуално убијање, политичке чистке, логоре и друге злоупотребе моћи (Wrangham, 2019). Такав вид насиља јесте и дехуманизујући карантин у Пекићевом роману који је остварио услове за груписање, ксенофобију, интерперсонално насиље, али и организовано насиље органа принуде (војске и полиције). Испољавање насилног понашања зависи и од контекста друштвеног живота. Људи се другачије понашају у нормалном цивилном животу и у ванредном или ратном стању (Malešević, 2022). С обзиром на то да је у *Беснилу* проблематизовано човеково понашање и у свакодневним околностима (које пишчева имагинација обележава као ненормално, без обзира на навику и рутину), карантин који наликује ванредном стању неминовно изазива додатно насилно понашање:

„Породица је на инфицираном аеродрому – све више налик конфузном бојишту, чији су фронтови у непрестаном покрету – била још једина поуздана заштита, ако не од беснила, од кога заштите нема, свакако од здравих путника, који су се све упадљивије понашали као да су побеснели” (Pekić, 2021, str. 459).

О томе да је карантин ванредно стање које има различите негативне друштвене последице сведоче и бројни подаци о масовном карантину широм света током вируса COVID-19 у новијој историји (Chu et al., 2020). Иако је овај карантин по својој организационој структури различит од карантина у роману, зато што у њему велики број људи није био затворен на једном месту, него су били затворени у својим домовима с укућанима, ипак је утицао на ментално здравље људи и њихово понашање. Проблеми које је карантин током ковида изазвао јесу пораст друштвених неједнакости, опадање доступности хране и пораст родно-заснованог насиља (Chu et

al., 2020), насиља у породици (Mazza et al., 2020) и интерперсоналног насиља уопште (Hatchimonji et al., 2020).

У *Беснилу* је веома детаљно замишљен и описан карантин на аеродрому, као и класна, расна, етнична, верска и породична груписања и поделе у његовом почетном стадијуму. Неодвојив сегмент такве ситуације јесте перципирање другог као непријатеља и појава ксенофобије. У друштвеним наукама постоји мноштво радова о ксенофобији која је присутна у свим деловима света и саставни је део насиља и великог броја сукоба (Campbell, 2003; Wimmer, 1997). Страх од другог и другачијег је и саставни део Пекићевог карантина, у којем долази до већ поменутог „одругојачења” (Žikić, 2022) на различитим нивоима. На веродостојан начин описан је континуиран развој страха, панике и насиља кроз различите видове груписања према сличности. Наравно, у крајњем стадијуму карантина и такве групе нестају. Интерперсонално насиље кулминира у групним борбама на живот и смрт подстакнутим етничким разликама (између Јевреја и Арапа) на паркиралишту аеродрома:

„Ишли су од аутомобила до аутомобила, као од жбуна до жбуна пустињске мане од које им зависи опстанак, као да су тек изашли из мисирског сужањства, из тмине европских гета, испод гасних тушева концентрационих логора, а тек сада се, као храњива буђ подигли с талоба туђе промашене историје, само за овај аеродром, само за ову ноћ, само да нађу и униште Реубена Абнера и Мириам Махмуд, па да се мирна срца и испуњене душе врате у ништавило” (Pekić, 2021, str. 466).

Даље, организовано насиље у *Беснилу* односи се на реаговање органа принуде у карантину – обележавање здравих и болесних, убијање болесних, као и потпуно уништење аеродрома на крају од стране великих сила. Дефинисање организованог насиља у социологији најчешће се повезује с Веберовим одређењем државе (Weber, 1919/1970). Дефинисана је као ентитет који има монопол над легитимном употребом насиља, што имплицира да је и сама држава насилна творевина, као ентитет поседујући право или легитимитет да насиље спроводи преко својих органа (бироградског апарата, полиције, војске итд.). Такође, држава је организована по принципу односа доминације; одређени људи имају моћ или доминирају над другим људима (Weber, 1919; 1970). У *Беснилу*, и сам карантин и све мере предузете у вези с њим у овом смислу представљају спровођење организованог насиља.

Упркос наведеним карактеристикама, однос према држави обележен је добровољним или привидно добровољним пристанком јер онај над којим се управља поштује или је приморан да поштује ауторитет оног који над њим управља тј. оног којем су дата на располагање легитимна средства за употребу силе (Weber, 1919; 1970). На том трагу, у *Беснилу* је наведено да су неки путници подржавали строже мере контроле на аеродрому јер су им уливале осећај сигурности (Pekić, 2021). Неки аутори (Barbalet, 2021) критикују Веберову дефиницију у контексту насиља и сматрају да не наглашава довољно разлику између (1) државе која се организационо састоји од полиције, војске и правосудног апарата, и (2) владе која се односи на политичко вођство које је обликовано борбом и сукобима. Ова разлика је посебно важна у контексту примене силе или „легитимног насиља” које најчешће не примењује влада него

јединице државног апарата (правосудни систем, полиција, војска) (Barbalet, 2021). Дакле, организовано или колективно насиље је повезано са друштвеним структурама (Malešević, 2010) и може се назвати удруженом проактивном агресивношћу (Wrangham, 2019) у којој већи број људи учествује како би остварио одређени циљ чије последице јесу повређивање или убиства других.

Овакав тип организованог насиља или удружене проактивне агресивности налазимо и у описима деловања органа реда у карантину аеродрома Хитроу, који су наложили прилично насилне мере обележавања здравих и болесних људи, као и, напослетку, њихову ликвидацију.

„Координација контролних активности у борби против беснила је кључ успеха. Зато је већ први параграф МРПЛ предвиђао да стратегија превенције буде у његовим рукама, а да се егзекуција повери специјализованим тимовима ‘епидемиолога’ о којима је намеравао нешто касније опширније говорити.

Наредни параграфи бавили су се обавезном регистрацијом здравих и болесних. На сваког становника карантина издају се по две картонске значке, попут нешто веће псеће маркице, које се носе на леђима и грудима. Регистрација се обнавља сваког јутра и важи до наредног. Без ње нико не може преузети дневно следовање хране, ни осталих потреба. Нерегистровани се сматрају stray или ‘дивљим људима’ и третирају се као болесни” (Pečić, 2021, str. 475).

Опис организованог насиља предочава немоћ појединаца спрам организоване присиле групе, услед системских одлука надлежних органа, започетих одлуком о самом карантину, затим ликвидацијом болесних и оних на које се само сумња да су болесни, и на крају потпуним уништењем аеродрома од стране војних органа великих светских сила.

ЗАКЉУЧАК

Успешна примена социолошких теорија на анализу *Беснила* говори у прилог добро спроведеном мисаоном експерименту у делу. Пекић је приказао насиље које је, без обзира на то да ли се појединац рађа добар, лош или аморалан, увек било присутно у људском друштву, што је у роману изражено и алузијама на митску прошлост. Међутим, далеко од помирљивог, *Беснило* заузима критички став према овој вечној појави, уклапајући се тако у традицију научнофантастичних дела која се могу разумети као израз неодобравања непоклапања функционисања друштва с његовим прокламованим вредностима; изражена скепса према човеку произлази из доживљаја одсуства хуманости у стварности (Žikić, 2022). Насупрот увреженом мишљењу о Пекићевом ставу према људској природи, на основу одређених детаља у тексту *Беснила*, уочен је суптилан отклон од идеје инхерентне насилности, те би се могло рећи да карактеризација дејчјих ликова аутора приближава русоовској школи мишљења. На том трагу, мада је ванредно стање важан катализатор наратива о насиљу, писац скреће пажњу на то да савремено друштво, и без епидемије, не „васпитава” човека тако да не буде „бесан”, напротив. Идеје, правила и предрасуде које у њему

владају доприносе том „беснилу” (насилности), и можда га и узрокују. На концу, с обзиром на то да роман жигоше разне друштвене појаве (нпр. неконтролисани страх и бескомпромисност група, испразни материјализам, интелектуалну гордост по питању људске природе и уређења друштва, вештачке поделе и логичке грешке које Другог лишавају хуманитета), закључујемо да постоји широк простор за даља социолошка истраживања овог романа, те да и само дело може дати допринос социолошким сазнањима, уколико се посматра као мисаони експеримент.

Sara N. Zdravković¹

Kristina S. Pejčković²

University of Novi Sad,
Faculty of Philosophy
Novi Sad (Serbia)

THE SOCIAL CONTEXT OF VIOLENCE IN THE NOVEL *RABIES* BY BORISLAV PEKIĆ³

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The subject of the paper is the motif of violence as a social phenomenon in the novel *Rabies* by Borislav Pekić. The paper examines the degree of literary mediation of violence as a social issue, addressing the dilemma about its inherence, as well as situations in which it seems unavoidable or is even met with approval. The role of the relationship between an individual and a group in manifesting violence is also analyzed. In general, social sciences and humanities offer exclusive perspectives on human nature by adopting either a Rousseauesque or Hobbesian approach. The sociological analysis in this paper aims to elucidate one-sided views on human nature and the question of civilized society, by referring to the ambivalent status of violence in emergency situations and certain social contexts. From a literary-theoretical perspective, the airport in quarantine is analyzed as a metaphor for society in crisis, with Heathrow witnessing power struggles, political disagreements, as well as ethnic and personal conflicts. It is shown that through the analysis evil as a phenomenon, using recurring motifs of genetic engineering and “the escaped virus”, *Rabies* shows tendencies of social commentary that align with science fiction discourse. The aim of this paper is to explore the complex dynamics between individuals, emergency situations and authority, which are conducive to relativizing the meaning of violence, and the factors contributing to its acceptance, of which Pekić’s novel warns.

Keywords: violence, “Rabies”, Borislav Pekić, sociological analysis, interdisciplinarity

¹ sara.majstorovic@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0000-2501-7122>

² kristina.pejkovic@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-1958-0995>

³ The paper was written within the scientific and research activities of the Faculty of Philosophy in Novi Sad, financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia. The paper is entitled “The Social Context of Violence in the Novel *Rabies* by Borislav Pekić” and was presented in a verbal form at the International Conference “Language and social sciences in contact: challenges of interdisciplinarity” (Faculty of Philosophy in Novi Sad, 5th October 2024). The segment of the text referring to the definition of violence as a concept was initially written within Kristina Popović’s doctoral dissertation *Evolution theory of violence: towards a consilient explanation* (defended in 2023).

INTRODUCTION

The novel *Rabies* by Borislav Pekić belongs to those works that polemicize with grand ideas of the epoch, and that is why at first sight it may seem inappropriate to apply to it the sociological theories otherwise applied to the real world (often shaped by a certain story, or discourse). In any case, art itself “refers to human cultural opinion and behaviour” (Žikić, 2022, p. 1280). It is obvious that this observation refers in particular to the author of *Rabies*, taking into account that „Pekić saw literature as a medium for his own perception of the world rather than as an autonomous activity which is a goal in itself” (Vladušić, 2012, p. 236).

Although *Rabies* deals with the topic of various forms of human behaviour, it can be seen that violence as a social phenomenon is present on a large scale in the novel. That is why an interdisciplinary approach is applied in this paper, combining literary and sociological analyses of the book, with a special overview of the topic of violence. The approach implies a synthesis of the existing theories within these areas, as well as their dialogue with the work, aimed at exploring different dimensions of violence and their consequences for society. In that context, the novel itself can be understood as a social thought experiment and an example of critically-inclined science fiction the topic of which are important social issues.

The sociological analysis of *Rabies* is purposeful because the novel examines the origin, meaning and characteristics of violence in individuals and society, which may be considered extremely relevant nowadays, having in mind increasing conflicts and tensions at the international level. In the spirit of interdisciplinary research, apart from the eminent Serbian writer’s contribution to the understanding of the topic of violence, we believe that the application of sociological theories also leads to a deeper elucidation of its place Pekić’s poetics, in literary sciences.

A thought experiment

Rabies is important for sociology and social sciences because it may be seen as a social thought experiment. It would not be a pioneering attempt to see certain works of literature in this manner. It may be said that “sociological reading of a work of literature [...] ensures the interpretation of the writer’s projection of consequences from the perspective of previous sociological analyses, as a continuation of ‘reality’ by other means” (Vladušić, 2012, p. 236). Thought experiments are much less present in social sciences than in philosophy, physics or other natural sciences, although they are a powerful tool of scientific imagination (Betta & Swedberg, 2021). They are also useful because real experiments are much less present in social sciences, for well-known ethical reasons, particularly in relation to the ethically contentious social situations that imply violence (Greenberg & Folger, 1988). Defining a thought experiment requires a careful philosophical debate and it is not the subject of this paper, which will rely on the simple definition according to which a thought experiment in sociology implies imagining social situations and circumstances explained through a certain theory, as well as the expectations regarding social outcomes of such circumstances (Hill, 2005). Therefore, it may be concluded that they are particularly important when social situations imply hurting others, i.e., violence, where it is not possible to perform an ethically justified real experiment.

Accordingly, Pekić's book may be seen as a thought experiment of meticulously conceived violent social circumstances and their outcomes. The circumstances refer to the situation of several hundred thousand people being quarantined at Heathrow Airport in London, due to being infected by a dangerous virus that causes aggressive behaviour and a fatal outcome.

Science fiction and sociology

Since the virus described in the novel does not exist in reality, while the author puts it into the frame of scientific engineering, the novel may be considered to have the characteristics of science fiction (Hirschman, 2018), which is also corroborated by the literary-theoretical references (Aleksić, 2004; Pijanović, 1991). The genre determination is relevant because science fiction is seen as "the grounds for human ideas of own existence [...], a model of laboratory conditions for considering different [...] ideas about this world" (Žikić, 2022, p. 1266) and, as such, it many significantly contribute to social science.

First, science fiction can help in the elucidation of social problems and reality through the construction of Weber's ideal types (Weber, 1989) of certain social events, situations, relations and circumstances. Second, science fiction offers an image of reality through the counter-factual situation that has never occurred in reality before. Third, science fiction provides alternative visions of society and social life. Fourth, alternative visions of society may contribute to imagining a more just society and to pointing to those society options that should be avoided (Hirschman et al., 2018).

The counter-factual situation or scenario that has never occurred in reality before, whose image of reality is offered, is the quarantine with several hundred thousand people at the airport. The quarantine conceived in this manner may be considered an emergency social situation in which people are forced to fight for survival, and that is why the likelihood of violence development is higher, even if we put aside the fact that they are infected by a virus causing violent behaviour.

The described alternative vision of society is characterized by aggression, i.e., the very fictitious rabies virus which causes aggressive behaviour and death. In the description of this vision of society, many injustices are indicated: social inequity that does not disappear even in the quarantine; the method of functioning of political, military and medical bodies of society, and organized violence. Nevertheless, at the end all of them (both the privileged and unprivileged ones) share the common outcome: they die of the virus and the airport is destroyed by joint efforts of great world powers.

The sociological analysis of the motif of violence in this novel first needs to be contextualized in an overview of the literary-theoretical references. The literary-theoretical analysis determines the place and importance of the motif of violence in the narrative and clearly unveils the aspects which exceed the aesthetic level of a fictional creation, entering the field that is interesting to a sociological analysis.

THE LITERARY-THEORETICAL ANALYSIS OF THE MOTIF OF VIOLENCE IN *RABIES*

In the literary-theoretical interpretation, the motif of violence in *Rabies* is considered to derive largely from the mythical elements of the novel. However, it turns out that although mythical and science-fiction motifs are used in *Rabies* for the purpose (not exclusive, but extremely important) of exploring the phenomenon of violence in the individual and the group, this motif modifies and/or emphasizes the characteristics of both myth and genre, thus producing new meanings interesting from a sociological perspective.

First of all, the motif of violence appears in the allusions to the Christian myth about Apocalypse. The intertextual connection with the New Testament Revelation “has a role of transposing the rabies epidemic from the medical to the mythical level of the eternal conflict between good and evil” (Lazić, 2013, p. 55). Apart from the thematic-motif level, toponyms (Armageddon) and onomastics (Daniel, Gabriel, Beast) allude to Apocalypse. However, the positive aspect of the ancient myth – God’s crucial victory – is transformed while the negative end of the world is elaborated (Matijević, 2010). By emphasising the motif of violence, the original mythical is changed so that it no longer mediates the ideas of victory, good and of the creation of a new, better world (society), but there is a perpetuation of the picture of Heathrow as being chronically conflicted within itself, in different manners.

On that trail, the heavenly fight between the Satan and the angels in the Revelation is transformed in *Rabies* into the fight between Gabriel, a man, and Sharon, a small rabid dog, in the sewer pipes under the airport; unlike the Biblical transvestite, the outcome of this fight is uncertain, testifying about the scepticism regarding the vincibility of evil (Lazić, 2013). However, although Gabriel does not win the fight, unlike other characters, he does not lose either; he is the only surviving the epidemic intact. His character is multi-layered; it is suggested that he is a runaway patient from a mental institution, but there is also an allusion to the possibility of his actually being Archangel Gabriel. His immunity to the virus may be a medical anomaly or a precondition of announcing “the good news” and even the content of the news. In any case, the interpretations of his character rely on each other, since the rationalist world of the airport sees madness in Gabriel’s allegedly random behaviour, gentleness, the absence of an aim, and a survival instinct – metaphorically understanding as madness the lack of “rabies”, or aggression (Vladušić, 2020).

Since Gabriel is only a potential herald, the heavenly presence of the original Revelation text is omitted at the general social level. Doom is not sent by God but by a man; as long as a man lasts, the evil he carries along will also last. The new world replacing the old and inevitably failing world is not without evil, or without violence. The disease becomes a metaphor for evil, while the rabies virus assumes a phantasmagorical quality achieved “in the nature of the characters [...] as an ever-present, genetically rooted quality which merely exploded after being catalysed by the emergence of the rhabdovirus [...], is finally realized as a synonym for obsession, an internal instinct” (Bošković, 2010, p. 72).⁴

⁴ Although this statement is mostly true, there are exceptions. Among the few characters who do not express violent behavior is also “mad” (clairvoyant) Gabriel, who does not understand the ordinary human “rabies”, but still becomes friendly with a girl called Sue, who sadly, at the age of ten, already has both the independence of the spirit, claimed to lie in the foundations of each thriving civilization

Obsessiveness characterized as “rabid” in the novel refers to unwavering commitment to an idea (which may even originally be ethically justified or only originally “logical”, for example, if the human nature is faulty, which prevents it from modification), regardless of the negative consequences for oneself, others, broader community, nature and humanity. In that respect, the metaphor of „rabies” may almost be equalized with violence as a notion. Stubbornness and recklessness in the novel are „punished” by further, indirectly caused, violence, and Heathrow becomes a kaleidoscope of manifestations of aggression, both interpersonal and collective.

Exploring the nature, origin and focus of collective rabies (aggression), Pekić expresses criticism of certain social phenomena. The motif of political conflict in the novel is a reflection of the pre-capitalist state of modernity in which ethnic, national and religious intolerance prevail, often threatening to turn into totalitarianism (Baturan, 1989; Lazić, 2013). In that respect, Tatjana Rosić thinks that *Rabies* is a parable about this state of the modern Western civilization. However, she thinks that this novel is also a testimony to the destructive values of consumer society, its subordination of the nature for the benefit of ever-faster exchange of information, goods and people, matching the virulence of the mutated virus, which leaves people helpless with the rapidity of its spread (Rosić, 2009). According to M. Radulović, such frenzy of modern man derives from the imperative of creating a rationally organized heaven on Earth, freed from human pain, which may be understood as a totalitarian expression of the “rabid” eagerness for the impossible, an expression of abandoning the centuries-old value of self-affirmation through suffering (Radulović, 1985). In fact, being lulled in the technological civilization and the position about its unquestionable probity are marked by uncompromisingness („rabies”), since they imply the expansion of this civilization at all costs, in an attempt to absorb something determined by M. Lojanica as a “disobedient form” (Lojanica, 2011, p. 133).

In these terms, Heathrow Airport can be understood as a symbol and expression of an uncompromising materialist civilization (Rosić, 2009) striving towards comprehensiveness. At the same time, it represents a liminal space between the departure point and the destination, the space of uncertainty through which one should go as quickly as possible in order to establish clarity and safety (Lojanica, 2011) so eagerly wanted by modern man. This goal is thwarted to the passengers who end up in the quarantine and they stay trapped in a limbo; the epidemic outbreak confronts the overall and already potentially dangerous border space with the disobedient form of the virus, whose “infiltration [...] threatens the totalizing practice of the host-system [...] and gives the airport the liminal society status in the transitional crisis period” (Lojanica, 2011, pp. 133-134). In transitional society, there is a collapse of the previously applicable values, which leads to violent incidents caused by the individuals’ self-will. Simultaneously, there is a strong need, inherent to the human species, for recreating the order for the purpose of exiting the state of chaos and liminality

before it becomes unsuccessful and fails” (Pekić, 2021, p. 42). This is how her airport friend, a boy called Adrian, describes the behaviour semanticized in the novel as “rabies”: “Adults are impossible. At times silent, at times irritated. It is difficult to tell the sick and the healthy apart [...] All of them look sick to him” (Pekić, 2021, p. 306). Along with the depiction of the naïve love between Adrian and his dog, the narrator’s perception of children leads to the question about the position of inherent (non)aggression of the human nature.

(Lojanica, 2011). In the “rabies” epidemic, “order” can be resorted to “at all costs”, which creates a fertile soil for organized violence. Having in mind the socio-psychological context, it is clear why Pekić points to the failure of every rational approach in the fight against the contagion at the airport (Radulović, 1985). The virus itself is a result of a scientific experiment and the shift from the rational to the irrational (“rabid”) at the level of society is also problematized in the character of Dr. Frederick Lieberman. Lieberman, also known as “Messiah”, strives to transform man physically and not spiritually, starting from the materialistic premise (Matijević, 2010).

It is exactly in the character of Dr. Frederick Lieberman that the poetic levels of the myth encounter the science-fiction elements of the novel. Lieberman does not succeed in transforming the man without destroying those characteristics which are considered to make him a man (Perić, 2007), and through his character, the myth about the salvation of the individual and the community is destroyed (Matijević, 2010). However, just as through the motif of violence, in the form of human victims of scientific experiments which are considered “necessary” collateral damage by Lieberman, the Messiah myth is given the opposite meaning, the science-fiction aspects of his character are also articulated through violence. Lieberman is a type of “evil genius”, frequent in this genre (Aleksić, 2004). Just as in the case of an anti-hero, an anti-Messiah, he is insensitive to the material and human sacrifices of his undertakings. Still, in this case, his unscrupulousness finds rationalization in the absolutist subordination to scientific development and knowledge. Using the “evil genius” character, a science fiction writer expresses the criticism of intellectual pride and progress at all costs (Aleksić, 2004; Žikić, 2022). The scientific ideals of an unscrupulous scientist on the one hand are opposed to the nature of the man who, as Pekić warns, resembles a beast and does not show rationality in crisis situations. On the other hand, in their brutality, these ideals reflect aggression shown by man in other circumstances as well. Thus, in the science fiction writer, the evil genius is both more and less a man in comparison to other people.

The motif of a dangerous, mutated virus escaping from the laboratory is also frequent in science fiction (Aleksić, 2004). It has been noticed that the virus mutation in *Rabies* causes the aggression of the rabid to the healthy and uniting in packs against them, which has not been documented in actual cases of dog rabies, so Aleksić considers it science-fiction upgrading. It may be understood in relation to the significance of the motif of violence in the anthropological and sociological orientation of the novel. The effects of the anti-rabies serum may also be understood as science fiction exactly in the field of violence; apart from supernatural strength, the recipients also express aggression resulting from a combination of the aggressive virus and the aggressive man.

Pekić’s depiction of aggression in *Rabies* fits into a broader tendency of expressing misanthropic ideas in science fiction (Pijanović, 1991). By defining misanthropy as “misdeeds seen as idea-based and practical deviation from the humanist discourse, or as an actual socio-cultural deviation from the proclaimed cultural principles and values” (Žikić, 2022, p. 1265), Žikić elaborates that these deviations include the infliction of suffering on an individual and/or a collective.⁵ Generally speaking, in science fiction, the misanthropic

⁵ Žikić observes the problematization of this phenomenon in Pekić’s *Atlantis*, written after *Rabies* in the anti-utopian trilogy. We believe that the conclusions about science fiction in general, and

tendency is often shown as inherent to man, with other faults such as perishability and selfishness (Žikić, 2022). From this perspective, it is logical to have a dose of mistrust towards the use of science by that man and such man. The misanthropic perspective additionally elucidates other frequent preoccupations of science fiction, such as the critical attitude towards technology itself and the topic of global biological disaster, which permeate *Rabies*, if we take into account the observations about Heathrow is the world in miniature (Aleksić, 2004; Lazić, 2013; Lojanica, 2011; Perić, 2007; Pijanović, 1991; Rosić, 2009; Vlahović, 2020).

One of the mechanisms of collective infliction of evil, recognized in science fiction, is the procedure of “dehumanization”, through which the quality of humanity is presented as a measure of the Good and the affiliation to Us, while some others, who belong to the non-We, definitely do not possess this quality (Žikić, 2022). This belief serves as a justification for inflicting suffering and renouncing responsibility for it, because the suffering of others is not the same as “our” suffering. Moreover, in this context, misanthropy may be seen as an expression of attachment to one’s community, since it is applied with a justified, higher goal of removing the danger and the threatening factor to the collective (Žikić, 2022). Extreme dehumanization leads to destruction of the Other and, in the end, to totalitarianism, an anti-humanist legacy which poses a danger for the survival of the human species. The development of the events at Heathrow reflects this in a micro-example. Dehumanization may be understood as an aspect of organized violence which will, together with interpersonal and group violence, through relevant examples from the novel, be further analyzed by applying the currently valid sociological theories.

THE SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE MOTIF OF VIOLENCE IN *RABIES*

Within the sociological analysis of violence in *Rabies*, several dimensions stand out, some of which are also processed by the literary-theoretical methodology and mentioned in the previous overview. Of importance are issue of (non)aggression of the human nature, the problem of grouping, social differences, inequality and xenophobia during the quarantine, interpersonal violence and the issue of organized violence. The above-listed topic may be categorized within two basic questions. The first question refers to the connection between the human nature and aggression. As already stated in the literary-theoretical analysis, the imagined rabies virus encourages aggression. However, it also manifests aggression towards the man, causing different stages in the infected person: apprehension, fear, hyperactivity, aggression, convulsions, bouts, depravity and death. To what extent does the aggression of the people at the airport come from rabies, and to what extent it has another cause? Second, a question arises as to the extent of the necessity of a violent response of state law enforcement bodies in emergency situations regarding the spread of the virus causing aggressive behaviour. *Rabies* shows the undesired circumstance of a one-sided response of the competent authorities in the form of violence and executions:

particularly about *Atlantis*, may be applied in the analysis of *Rabies*, having in mind the poetic and motif analogies of these books.

“The envisaged procedure was classically simple:

1. The ones infected by rabies are executed.
2. The ones only suspected of being infected by rabies are also executed.
3. Those who are not suspected of having rabies, but act rabid will also be subject to execution” (Pekić, 2021, p. 476).

To understand the complexity and multidimensionality of violence, as shown in *Rabies* as well, it is necessary to explain basic concepts related to violence in social sciences. The concepts theoretically related to violence and often overlapping in social sciences are conflict and aggression. Conflict may be an indication of violence, but violence is not necessarily the consequence of conflict (Imbusch, 2003, p. 18). Many conflicts are resolved without violence as well (Scheff, 1994, p. 34). Moreover, according to the simplest definition, aggression refers to hostile and/or violent behaviour to other/others, as well as to the readiness for attack or confrontation (Wrangham, 2018). It is important to emphasize that there is no generally accepted definition of violence and that the concepts of violence and aggression are often used as synonyms. (Parrott & Giancola, 2007). If social life is seen as a multitude of interactions that may be cooperative, altruistic, but also aggressive and hostile (Alexander, 1974, p. 336; Rubenstein and Rubenstein, 2003), violence can be defined as behaviour directed towards (own) infliction of harm, injuring and/or killing the other and/or others (Pejković, 2023).

In the complex social world, there is a large number of variations of violent behaviour, but the three generally accepted categories of violence are: (1) violence directed towards oneself, (2) interpersonal violence, and (3) collective violence. The manifestations of the first category are self-injury and/or suicide. Interpersonal violence may be committed in the private sphere (family) and in the public sphere, while it is manifested as physical, sexual and mental violence, but also as neglect or rejection. It may be directed towards acquaintances and strangers (WHO, 2021). Collective violence is determined by the number of actors involved in violence, public occurrence and the degree of organization. The group size is important for defining this type of violence and must exceed a certain number; otherwise, it is interpersonal violence in a community (Imbusch, 2003). Examples of collective violence are rebellions, violent mass protests, (civil) wars, terrorism, genocide etc. Moreover, it is related to the macro-social level – institutions, organizations and the state apparatus, and that is why there is a prevailing attitude in sociology that it is inherently different from interpersonal violence (Malešević, 2010).

Violence is one of human universalities. There is no society without a larger or smaller scale of interpersonal and inter-group conflicts, physical and sexual aggression, murders, as well as mechanisms for their regulation (Brown, 1991). Different types of violence are integral part of man's social life and have been present in all stages of the development of human societies, from hunter-gatherers to today's modern societies. However, there are differences in the characteristics of warfare in terms of the stages of social development. Wars in hunter-gatherers societies were waged in smaller groups and with simple weapons such as daggers, spears, bows and arrows. The most conspicuous difference in warfare occurred in complex pre-industrial societies which developed a more advanced military technology, thus making wars substantially deadlier in comparison to previous social stages (Sanderson, 2014, p. 192).

Within the debate about the history of human violence and the relationship between the human nature and aggression, two traditions can be distinguished: Rousseauesque and Hobbesian (Keeley, 1996, p. 15). Various theories in social sciences rely on one of these two traditions. In Rousseauesque tradition, human ancestors were not violent and violence was inherent in human nature. Rousseau believed that people were born free and equal, but that they were made bad by the civilization (Rousseau, 1755; 1992). Therefore, it is man's natural state to be good and wild, while the civilized man is unhappy and immoral. In Hobbesian tradition, violence is inseparable from the human nature, but with time it decreased due to the development of the authority of the state and other bodies with a monopoly over violence. Hobbes believed that people were born "evil" and that the state of conflict was the state of social life (Hobbes, 1651; 1914).

If these two traditions are connected with socially constructed categories of good and evil, the most plausible assumption is that people are ready to do both good and bad deeds, and that they are born amoral, while they build moral norms through social life (Svendsen, 2010, p. 81). Namely, the history of humanity has shown that people are simultaneously capable of aggressive and cooperative behaviour (Barash, 2013). Two types of aggression are proactive (instrumental, predator) and reactive (impulsive, defensive) (Wrangham, 2018, p. 246). Characteristic of people is also joint pro-active aggression which is manifested through executions, wars, massacres, slavery, lynching, ritual killing, political purges, camps and other forms of power abuse (Wrangham, 2019). This form of violence also includes the dehumanizing quarantine in Pekić's novel, which created the conditions for grouping, xenophobia, interpersonal violence, as well as organized violence of law enforcement bodies (army and police). The manifestation of violent behaviour also depends on the context of social life. People behave differently in normal civilian life and in the state of war (Malešević, 2022). Since in *Rabies* man's behaviour is problematized in everyday circumstances as well (which is marked as abnormal by the writer's imagination, regardless of the habits and routine), the quarantine which resembles a state of emergency inevitably causes further violent behaviour:

"The family at the infection-stricken airport – which is becoming more and more similar to a confused battlefield with the fronts moving incessantly – was the only reliable protection, if not from rabies, from which there is no protection, but certainly from healthy passengers who increasingly behaved as if rabid" (Pekić, 2021, p. 459).

That quarantine is a state of emergency with different negative social consequences is also proved by numerous data about the mass worldwide quarantine during the COVID-19 pandemic in recent history (Chu et al., 2020). Although this particular quarantine is by its organizational structure different from the quarantine in the novel because in it a large number of people were not closed in the same place, but in their own homes with their family members, it still affected the people's mental health and behaviour. The problems caused by the COVID-19 quarantine are increasing social inequalities, reduced availability of food, and growing gender-based violence (Chu et al., 2020), family violence (Mazza et al., 2020) and interpersonal violence in general (Hatchimonji et al., 2020).

In *Rabies*, the airport quarantine is also meticulously imagined and described as class, racial, ethnic, religious and family grouping and divisions in the initial stage. An inseparable segment of this situation is the perception of the other as an enemy and the emergence of

xenophobia. In social sciences there is a large number of papers on xenophobia which is present in all parts of the world and is integral part of violence and many conflicts (Campbell, 2003; Wimmer, 1997). The fear of the other and different is also integral part of Pekić's quarantine, in which the previously-mentioned "dehumanization" occurs (Žikić, 2022) at different levels. The continued development of fear, panic and violence is described in an authentic manner through various forms of grouping by similarity. Of course, in the final stage of the quarantine, these groups also disappear. Interpersonal violence culminates in group fights for life and death, encouraged by ethnic differences (between Jews and Arabs) in the airport parking lot:

"They went from one car to another, just like from one bush to another of dessert manna, on which their survival depends, as if they have just come out from Egyptian slavery, from the darkness of European ghettos, under gas showers in concentration camps and only now, like nourishing mould, they have risen from the dregs of the failed history of the others, only for this airport, only for this night, only to find and destroy Reuben Abner and Miriam Mahmud, and then to return to nothingness with peaceful hearts and fulfilled souls" (Pekić, 2021, p. 466).

Furthermore, organized violence in *Rabies* refers to the response of the enforcement bodies in the quarantine – marking the healthy and the infected, killing the infected, and, in the end, total destruction of the airport by the great powers. The definition of organized violence in sociology is most often associated with Weber's determination of the state (Weber, 1919/1970). It is defined as an entity with the monopoly over the legitimate use of violence, which implies that the state itself is also a violent creation, as an entity with the right to legitimacy of implementing violence through its bodies (the bureaucratic apparatus, police, army etc.). Moreover, the state is organized by the principle of the domination relations; some people have power or domination over other people (Weber, 1919; 1970). In *Rabies*, the quarantine itself and all the measures undertaken about it are, in these terms, the implementation of organized violence.

Despite the above-listed characteristics, the attitude towards the state is marked by a voluntary or allegedly voluntary consent, because the one who is ruled respects or is forced to respect the one who rules, i.e., the one who has at disposal the legitimate means of using force (Weber, 1919; 1970). On that trail, in *Rabies* it is stated that some passengers supported more stringent control measures at the airport because they instilled a sense of security (Pekić, 2021). Some authors (Barbalet, 2021) criticize Weber's definition in the context of violence, asserting that he does not emphasize sufficiently the difference between (1) the state whose organization consists of police, army and judiciary, and (2) the government which refers to the political leadership shaped by fight and conflicts. This difference is particularly important in the context of the use of force, or "legitimate violence", which is most frequently not applied by the government, but by the state apparatus unit (judiciary, police, army) (Barbalet, 2021). Therefore, organized or collective violence is connected with social structures (Malešević, 2010) and may be labelled as joint pro-active aggression (Wrangham, 2019) in which a larger number of people participate in order to achieve a certain goal whose consequences are injuring or killing others.

This type of organized violence or joint proactive aggression can also be found in the descriptions of the functioning of the law enforcement bodies in the quarantine at Heathrow

Airport, which order rather violent measures of marking healthy and infected people, as well as, their execution in the end.

“Coordination of control activities in the fight against rabies is the key to success. That is why the very first paragraph of the Martial Rabies Prevention Law envisages that the prevention strategy should be in his (Lawford’s) hands, while execution should be in charge of specialized teams of ‘epidemiologists’, about which he intended to speak in detail a little later.”

The following paragraphs deal with the mandatory registration of the healthy and the sick. Each person in the quarantine is given two cardboard badges, somewhat larger than dog stamps, which are carried on the back and on the chest. The registration is performed every morning and is valid until the next morning. Without it, no one can take daily rations of food or other necessities. The non-registered ones are considered stray or ‘wild people’ and treated like the sick” (Pekić, 2021, p. 475).

The description of organized violence shows individuals’ helplessness against the organized force of a group due to the system decisions of the competent bodies, starting from the decision about the quarantine itself, via the execution of the sick and those only suspected of being sick, and, finally, total destruction of the airport by the military bodies of the great world powers.

CONCLUSION

The successful application of sociological theories in the analysis of *Rabies* speaks in favour of a well-performed thought experiment in the book. Pekić depicts violence which, regardless of whether an individual is born good, bad or amoral, has always been present in human society, which is also expressed in the novel through allusions to the mythical past. However, far from being reconciliatory, *Rabies* takes a critical stance towards this eternal phenomenon, thus fitting into the tradition of science-fiction works which may be understood as an expression of disapproval of the mismatch between society’s functioning and its proclaimed values; the pronounced scepticism towards man derives from the experience of the absence of humanity in reality (Žikić, 2022). In contrast to the widespread opinion about Pekić’s position towards human nature on the basis of certain details in the text of *Rabies*, it is possible to observe subtle distancing from the idea of inherent violence, so it might be said that the characterization of children characters brings the author closer to Rousseauesque school of thought. To that end, although the state of emergency is an important catalyst of the narrative about violence, the writer draw attention to the fact that contemporary society, even without epidemics, does not “bring up” man to be “rabid”, but quite to the contrary. The ideas, rules and biases prevailing in it lead to such “rabies” (aggression), and perhaps even cause it. Finally, taking into account that the novel stigmatizes various social phenomena (e.g., uncontrolled fear and the uncompromising group, empty materialism, intellectual price regarding the human nature and society organization, artificial divisions and logical mistakes which deprive the Other of humanity), we can conclude that there is broad space for further sociological research of this novel, and that the work itself may contribute to sociological findings if observed as a thought experiment.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Aleksić, M. (2004). Science fiction and "Rabies" by Borislav Pekić. *Povelja: časopis za književnost, umetnost, kulturu, prosvetna i društvena pitanja*, 34 (2), 138–152. [In Serbian]
- Alexander, R. (1974). The evolution of social behavior. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 5, 325–383.
- Barash, D. (2013). *The survival game: how game theory explains the biology of cooperation and competition*. New York: Times Books.
- Barbalet, J. (2021). Violence and politics: reconsidering Weber's 'politics as a vocation'. *Sociology*, 55 (1), 56–70.
- Baturan, R. (1989). *The novels of Borislav Pekić*. Nikšić: Univerzitetska riječ. [In Serbian]
- Betta, M., Swedberg, R. (2021). On thought experiments in sociology and the power of thinking. In: H. Leuulfstrud, P. Sohlber (eds.). *Constructing social research objects*, 143–164. Leiden: Brill.
- Bošković, D. (2010). The fantastic in the novel "Rabies" by Borislav Pekić. *Sveske: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, 20 (2), 69–78. [In Serbian]
- Brown, D. (1991). *Human universals*. Boston: McGraw-Hill.
- Campbell, E. (2003). Attitudes of Botswana citizens toward immigrants: signs of xenophobia?. *International Migration*, 41 (4), 71–111.
- Chu, I. Y. H. et al. (2020). Social consequences of mass quarantine during epidemics: a systematic review with implications for the COVID-19 response. *Journal of Travel Medicine*, vol. XXVII (7), 1–14.
- Greenberg, J., Folger, R. (1988). *Controversial issues in social research methods*. Springer-Verlag Publishing: New York.
- Hatchimonji, J. et al. (2020). Trauma does not quarantine: violence during the COVID-19 pandemic. *Annals of Surgery*, vol. CCLXXII (2), e53–e54. Available at https://journals.lww.com/annalsofsurgery/fulltext/2020/08000/trauma_does_not_quarantine_violence_during_the.15.aspx
- Hill, M. (2005). Sociological thought experiments: five examples from the history of sociology. *Sociological Origins*, 3 (2), 3–19.
- Hirschman, D. et al. (2018). Why sociology needs science fiction. *Contexts*, 17 (3), 12–21.
- Hobbes, T. (1651/1914). *Leviathan*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.
- Imbusch, P. (2003). The concept of violence. In: W. Heitmeyer, J. Hagan (eds.). *International handbook of violence research*, 3–41. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Keeley, L. (1996). *War before civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Lazić, N. (2013). *Borislav Pekić's antiutopian trilogy: the poetics of the novels "Rabies", "1999", "Atlantis"*. Leposavić: Narodna biblioteka "Sveti Sava". [In Serbian]
- Lojanica, M. (2011). Heathrow syndrome as liminality metaphor in Borislav Pekić's novel "Rabies". In: D. Bošković, M. Anđelković (eds.). *Društvene krize i (srpska) književnost i kultura*, 126–138. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. [In Serbian]
- Malešević, S. (2010). *The sociology of war and violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malešević, S. (2022). *Why humans fight: the social dynamics of close-range violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matijević, I. (2010). "Rabies": an interpretation of myth through genre. *Anali Borislava Pekića*, 7, 67–81. [In Serbian]

- Mazza, M. et al. (2020). Danger in danger: interpersonal violence during COVID-19 quarantine. *Psychiatry Research*, vol. CCLXXXIX, 113046.
- Parrott, D., Giancola P. (2007). Addressing “The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior* 12 (3), 280–299.
- Pejković, K. (2023). *The evolution of violence: towards a consilient explanation* (doctoral dissertation). Novi Sad: Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Pekić, B. (2021). *Rabies*. Beograd: Laguna. [In Serbian]
- Perić, V. (2007). The end of humanism in the antiutopian trilogy “Rabies”, “Atlantis” and “1999” by Borislav Pekić. *Ulaznica: časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, 40 (4), 59–80. [In Serbian]
- Pijanović, P. (1991). *The poetics of Borislav Pekić's novels*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Radulović, M. (1985). Historical and aesthetic consciousness as a moral problem: Borislav Pekić, “Rabies”. In: M. Radulović *Istorijska svest i estetske utopije*, 172–189. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije. [In Serbian]
- Rosić, T. (2009). A found-again condition: Borislav Pekić’s “Rabies” and motifs of apocalypse in contemporary Serbian prose. In: P. Pijanović, A. Jerkov (eds.). *Poetika Borislava Pekića: preplitanje žanrova*, 497–504. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Rousseau, J. J. (1755/1992). *Discourse on the origin of inequality*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Rubenstein, D., Rubenstein, D. (2003). Social behavior. In: S. Levin (ed.). *Encyclopedia of biodiversity*, 571–579. Amsterdam: Academic Press.
- Sanderson, S. (2014). *Human nature and the evolution of society*. New York: Routledge.
- Scheff, T. (1994). *Bloody revenge: emotion, nationalism and war*. Boulder: Westview Press.
- Svendsen, L. (2010). *Philosophy of evil*. Illinois: Dalkey Archive Press.
- Vladušić, S. (2012). Riesman’s and Pekić’s understanding of other-directed type. *Sociološki pregled*, 46 (2), 235–246. doi:10.5937/socpreg1202235V [In Serbian]
- Vladušić, S. (2020). Pekić and Christianity: from “Time of Miracles” to “Rabies”. *Srpska misao: časopis za kulturu*, 2 (6–8), 64–71. [In Serbian]
- Vlahović, G. (2020). Heathrow, a projection of the world and its crazed history in Pekić’s novel “Rabies”. In: M. Nedić, M. Petrović (eds.). *Intertwining of philosophical and literary ideas: thirty years from the foundation of Kruševac School of Philosophy and Literature*, 242–250. Kruševac: Kulturni centar. [In Serbian]
- Weber, M. (1919/1970). Politics as a vocation. In: H. Gerth, C. Mills (eds.). *From Max Weber: essays in sociology*, 77–128. London: Routledge.
- Weber, M. (1989). *The methodology of the social sciences*. Zagreb: Globus.
- WHO (2021). Definition and typology of violence. Downloaded from: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>
- Wimmer, A. (1997). Explaining xenophobia and racism: a critical review of current research approaches. *Ethnic and Racial Studies*, 20 (1), 17–41.
- Wrangham, R. (2018). Two types of aggression in human evolution. *The Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115 (2), 245–253.
- Wrangham, R. (2019). *The goodness paradox: the strange relationship between virtue and violence in human evolution*. New York: Pantheon Books.
- Žikić, B. (2022). Misanthropic aspects of science fiction: the examples of “Battlestar Galactica” and Borislav Pekić’s “Atlantis”. *Etnoantropološki problemi*, 17 (4), 1265–1292. [In Serbian]